

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги**

**Урганч Давлат Университети
Педагогика факультети “Меҳнат таълими” кафедраси
укитувчиси Рахимова Нилуфарнинг “Касб-хунар таълими
жараёнида Марказий Осиё хунармандчилиги анъаналаридан
фойдаланишда «Устоз-шогирд одоби»” мавзусида**

Р Е Ф Е Р А Т И

Урганч-2013 й

Касб-хунар таълими жараёнида Марказий Осиё хунармандчилиги анъаналаридан фойдаланишда «Устоз-шогирд одоби»

Режа

1. Халқ хунармандчилиги анъаналарини ургатишнинг шахс камолотидаги урни
2. Амалий безак санъати соҳаларининг минтақавий жойлашуви
3. Усталар томонидан хунармандлар учун ишлаб чиқилган махсус одоб талаблари

Ўзбекистон халқининг тарихи, қадриятлари, илм-фани, маданият дурдоналарини ҳар томонлама илмий ўрганиш ва таҳлил этиш ғоят муҳимдир. «Бугун бизнинг олдимизда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики, - деган эди Президентимиз И.А.Каримов, - биз босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб, миллий давлатчилигимиз негизларини аниқлаб, буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз илдизларига қайтиб, ўтмишдаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига татбиқ этмоғимиз керак» [2]. Шу мақсадда республика ҳукуматининг қатор ҳужжатлари мазмуни Ватанимизни ҳар томонлама жаҳон андозалари талаблари асосида ривожланишига қаратилган. Жумладан, ёшларга таълим-тарбия беришда маданият, қадрият, миллий санъат намуналаридан, аجدодлар томонидан яратилган ва бутун жаҳонга машҳур бўлган ажойиб амалий безак санъати намуналаридан кенг фойдаланишга катта аҳамият берилмоқда. Шу маънода Республика ҳукумати томонидан таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш мақсадида 1997 йил «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» қабул қилинди. Унда: «Ўзбекистон Республикасининг таълим соҳасидаги сиёсати, умуминсоний қадриятлар, халқнинг тарихий тажрибаси, маданияти ва фан бобидаги кўп асрлик анъаналари, жамиятнинг истиқболдаги ривожланишини ҳисобга олган ҳолда юргизилади», - дейилган [1].

И.А.Каримов асарларида маънавий қадрият ва маданиятнинг миллий моҳиятини чуқур англаб етиш зарурияти, Шарқ мутафаккирларининг

фалсафий-педагогик мероси заминида улғайган авлоднинг таълим-тарбияси, маънавий мероси бўлган тажрибасини қайта тиклаш зарурияти чуқур фалсафий равишда асослаб берилган. Аждодларнинг таълим-тарбиявий тажрибаси ва миллий анъаналари ёш авлод таълим-тарбия олишлари зарур бўлган кадриятларга айланиши лозим. Таълим тизимида қилинаётган ҳар бир ислохотларда аждодларнинг амалий безак санъатига оид тарихий ва миллий хусусиятлари, анъаналари ва урф-одатларини тўлиқ ҳисобга олган ҳолда амалга ошириш талаб қилинмоқда.

Мустақилликнинг биринчи кунлариданок давлат сиёсати микёсига кўтарилган муҳим вазифалардан бири – бу асрлар давомида аждодлар томонидан яратилган улкан, бебаҳо, маънавий ва маданий меросни қайта тиклашдан иборат бўлди.

Илмий изланишлар шуни кўрсатадики, қадимда аждодлар «Устоз-шогирд одоби» асосида ёшларга ҳунар ўргатиш бўйича бой тажрибага эга бўлишган. Лекин, кейинги вақтларда уларнинг бой меросидан ҳамда тажрибаларидан таълим-тарбия муассасаларида кенг ва тўлиқ фойдалана олинмаяпти. Бунинг сабабларидан бири – «Устоз-шогирд одоби» анъаналарини чуқур ўргатилмаётганлигидадир.

«Устоз-шогирд одоби» анъаналарига оид аждодлар тажрибалари ёритилган адабиётларни ҳам етарли деб бўлмайди. Бундан ташқари уларнинг бой тажрибаларини ҳозирда ҳунар ўргатилаётган жойларда, чунончи ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида, шахсий уста-шогирд асосида ўргатилаётган устахоналарда «Устоз-шогирд одоби» анъаналари тўлиқ ўргатилмаслиги ўқувчи-ёшларнинг ахлоқи, одоби ва билим даражаси, умуман уларнинг маънавияти шаклланиши маълум даражада тўлиқ бўлмаяпти. Шунинг учун ҳам аждодлар томонидан қолдирилган амалий безак санъатига оид анъаналар ва маънавий меросдан тўғри, оқилона ва унумли фойдаланиш лозим.

Бу камчиликларни бартараф этишда аждодларнинг қолдирган маънавий хазиналаридан ўринли фойдаланиб, ёшларга касб-ҳунар ўргатиш

муҳим аҳамиятга эга. Асрдан-асрга, аждоддан-авлодга ўтиб келаётган улут аждодларнинг амалий безак санъатига оид миллий-маънавий мероси жаҳон цивилизацияси дурдоналарини ташкил этар экан, унинг шахс камолотидаги аҳамияти ҳам чексиздир.

Илмий таҳлиллардан маълум бўлдики, ўтмишда ҳар бир ҳунарнинг аждоддан-авлодга ўтиши ўртасида ўзига хос жиҳатлари мавжудки, булар фақат шу ҳунар эгаларига хос бўлган жиҳатлардир. Шунингдек, ҳар бир шаҳар, вилоят ва туманларда касб-ҳунарнинг ўргатилиши аждоддан-авлодга ўтиши, маҳсулотларнинг ишлаб чиқилиши ҳамда уларнинг сотилиши ўртасида ҳам ўзига хослик мавжудлиги маълум бўлди.

Ҳар бир халқ келажак авлодларига ўзидан қолдирган бетакрор ҳунарлари билан қадрланган. Ўзбекистон қадимда ҳунаремандлар маркази бўлган. Масалан, Андижон вилоятидаги Шаҳрихон, Самарқанд вилоятидаги Ургут, Фарғона вилоятидаги Қўқон, Наманган вилоятидаги Чуст каби шаҳарларда амалий безак санъатига катта эътибор берилган. Ҳунаремандлар ўтган даврларда маҳаллаларга бўлиниб яшаганлар, чунончи заргарлик маҳалласи, пичоқчилик маҳалласи деб юритилган. Ўша даврларда мисгарлик, бўйрачилик, сандиқчилик, пичоқчилик, аравасозлик, кулолчилик каби маҳаллалар ҳам мавжуд бўлган. Масалан, XIX асрнинг охири XX аср бошларида Бухорода бўйрачи маҳалласи бўлиб, у ерда бўйра тўқийдиган усталар яшаган. Бўйрачи маҳалласида 120 та оила яшаган.

Ҳар бир ҳунаремандчилик маҳалласидаги қўни-қўшнилар ўртасида рақобат бўлган. Чунки, кимнинг маҳсулоти сифатли бўлса, халқ ўшанинг ишлаб чиқарган маҳсулотини сотиб олган. Шунинг учун ҳам ҳар бир уста сифатли маҳсулот тайёрлашга интиланган. Ҳар бир устанинг алоҳида-алоҳида растаси бўлган. Одатда бозорда бозор беги бўлган. У барча расталарга келтирилган молларни кузатиб, уларга нарх белгилаб чиққандан кейингина савдо-сотиқ бошланар эди. Сифатсиз маҳсулот ишлаган устанинг бозори касодга учраган.

Уста ўтмишда ҳунармандларнинг энг билимдони ҳисобланган. Чунки, у мадрасада таҳсил олган бўлиб, адабиёт, тарих, мусика, математика, кимё фанларини яхши билган. Ўша даврларда уста шогирдликка ўз фарзандини ёки қариндошларидан бирини олган. У шогирдликка болаларни 7-8 ёшдан олган. Ўқиш-ўрганиш 7-12 йиллар атрофида бўлган. Устози шогирдлари билан кундузи ишлаб, кечқурун эса устоз раҳбарлигида шогирдлари савод чиқаришган. Шогирдлар ўз устозларидан геометрия ва кимёни ҳам ўрганганлар. Шогирднинг қўлидан мустақил иш келгандан кейингина усталар унинг ишларини муҳокама қилишиб, сўнгра уста номини берганлар.

Устанинг ўғли ота касбини ёшликдан ўрганиб борган. Бу эса, уни келажакда яхши ҳунарманд бўлиб етишишига замин яратган. Устанинг фарзанди бўлмаса, у бу касбни энг яқин қариндошларининг фарзандларига ўргатган.

Хуллас, касбнинг аجدоддан-авлодга мерос қолиши ва ўтиши анъана ҳисобланган. Устоз шогирдга қаттиққўл ва талабчан бўлган. Чунки, ҳар бир ҳунарни ўта нозик дид ва сабр-тоқат билангина ўрганиш мумкин бўлган. Усталар шогирдлар учун махсус одоб талабларини ишлаб чиққанлар. Масалан, улар шогирддан покизаликни, иш вақтида чалғимасликни, эгри ва номаъқул ишларга яқин йўламасликни, устоз руҳсатисиз бирор ишга қўл урмасликни қатъий талаб қилганлар.

Ўзбек усталаридан бири – ганч ўймаkori уста Усмон Икромовнинг ҳаёт йўли ибратли бўлган. Ёш Усмон уста Расулхожининг қўлида 8 йил ишлайди. Беш йилгача ҳафталик ҳақи 10 тийиндан ошмаган. Ҳар пайшанба куни Расулхожи шогирди қўлига 10 тийин берган. Усмон пулни олиб бозордан онаси ва икки синглисига егулик олган.

Олтинчи йилига ўтганда Усмоннинг ҳафталик иш ҳақи 50 тийинга, саккизинчи йилга ўтганда эса, кундалик иш ҳақи бир сўмга чиқди. Бу пайтда у иморат ишидаги оддий чўпгарликдан тортиб, ғишт териш, сувоқ, ганч ўймакорлигини мустақил бажара оладиган бўлганди. Ниҳоят саккиз

йил деганда Усмон устаси Расулхожидан оқ фотиҳа олиб, уста номига сазовор бўлган.

Бухородаги ҳамма ганчкор усталарга ганч махсулотлари сотадиган бойлардан бири Абдуқодир бир куни уста Ҳаётни чакиради ва янги уйни ганч билан безамокчилигини айтади. Уста Ҳаёт эса, бу ишни 22 ёшли Ширин Муродовга топширади. Бу иш Шириннинг биринчи мустақил иши бўлди. Ширин меҳмонхона безакларига оддий бежирим нисбатларини сақлаган ҳолда бир бутун кўринишни беради. У меҳмонхона ва айвонларни чиройли (бежирим) безайди. Ундаги ўйма ганчлар жуда ажойиб, майин чиққанлиги сабабли усталар орасида ҳурмати янада ошади. Уста Ҳаёт кунлардан бир кун Ширинни олдига чакириб: “Мен сендан хурсандман энди мустақил ишлайверсанг бўлади”,-дейди. Азалий одат бўйича унга усталар ўртасида уста номини беришади. Ширин Муродов шундан сўнг халқ ўртасида уста деган шарафли номга муяссар бўлади.

Ўзбек меъморлари яхши яшаши учун ҳар жиҳатдан қулай, шинам, чиройли уйлар қурганлар. Ўзбекларнинг ҳовли-жойи тугал бир меъморий мажмуани ташкил этиб, ўзига хос шарқона файзга эга бўлган. Бу қурилган уйларни бир-бирига узвий қилиб қурилиши ва безалиши бир санъат даражасида бўлган.

Ёғоч ўймакорлиги бўйича ишлаётган шогирд устанинг уйида ёки ўзининг уйида турган. Шогирдни яхши ва пухта ўргатиш учун аввал уни меҳнатга ўргатган ва шу ҳунарга табиий ҳолда қизиқишини оширган. Бунинг учун устоз шогирдига уйдаги майда-чуйда уй ишларини буюрган. Кейин эса, устага асбоб-ускуналарни олиб бериб туриш ёки хом ашёни тайёрлаб туриш, кейинчалик эса эшик, деразаларни, устунларни ўрнатишга ва нақшларни ўйишга ўргатган. 3-4 йиллардан сўнг яхши тажрибали шогирдига уста пул ишлаб келиш учун 15-20 кунга рухсат берган.

Шогирдга уста номини беришнинг ўзига хос жиҳатлари ва ўзига хос урф-одатлари бўлган. Бу тантанавий кеча шогирднинг ота-онаси уйида ёки уста уйида ўтказилган. Кечада шогирднинг қариндошлари, устознинг

қўлида ишлаётган бошқа шогирдлар, усталар, муллалар иштирок этишган. Усталарнинг каттаси – оқсоқол ёки устакалон унинг ёрдамчиси пойкор – уста номини олаётган шогирднинг бошига салла ўраган. Чопон кийгизилиб, белига қийикча боғланган ва қийикчага арра ёки теша кистириб қўйилган. Уни уста ва дўстлари табриклаганлар. Кейин катта уста дастурхондан ёпган нонни олиб кечанинг сабабчисига қараб: «Борсанг ҳам ўзингни куйган кулчангни кўрсатгин», - деб нон берган. Бундай урф-одатларнинг ҳар хил турлари бўлган. Баъзи урф-одат бўйича бўлажак устага бирор бир уйни мустақил безаш топширилади. Уйни бўлажак уста битказгандан сўнг, бошқа усталар унинг ишини текширадилар ва баҳо берадилар. Агар усталарга маъқул тушса, унга «уста» деган унвон берилган. Шундан сўнг ёш устага бошқа шаҳарларга бориб ишлашга рухсат берилган ёки баъзи ёш усталар ўз устасига «халифа» бўлиб, унинг бошчилигида ишлаб юрганлар.

Усталар оқсоқоли этиб шаҳардаги энг тажрибали усталардан бири сайланган. Агар оқсоқол бирор ноҳақ иш қилиб қўйса, унда бирор мажлисга оқсоқолнинг ёрдамчиси борган ёки ҳамма усталарни йиғиб қайта оқсоқол сайлашган. Бухорода эса, оқсоқолни сайлаш бошқачароқ бўлган. Усталар Бухоро хонига махсус ариза ёзар эдилар. Шундан сўнг Бухоро хонидан «сарпо» ва махсус қарор, яъни «ёрлик» олинган. Халққа қарорни ўқиб, янги бўлган устага сарпони кийдирганлар.

Бухорода XIX аср охири XX аср бошларида дурадгорлар бошлиғи уста Ғулом, Ўратепада эса уста Карим Кажорбоши (уста Абдукарим Абдуҳолиқов) бўлган. Ўратепалик халқ усталарини Юқори Зарафшон қишлоқларида масжид, мадраса, турар жой биноларини безаш учун таклиф этганлар. Улар наққошлик, ёғоч ўймакорлиги, ганчкорлик ва бошқа ишларни бажарганлар.

Усталар уюшмаси турар жойларга усталарни ишлашга юборган. Уларга иш ҳақи тариқасида ишлаган жойларида кийимлар, қўй, сигир, эчки, ер ёки пул берилар эди. Усталар орасидаги ўзига хос жиҳатларидан

бири – бу ўзаро мусобақалар ўтказиш бўлган. Уларнинг ишлари кўргазма шаклида ўтказилиб, катта усталар томонидан баҳоланган.

Масалан, Ўратепанинг кўк Гумбаз маҳалласида Мавлоно Эшон мақбарасининг икки табақали ўйма эшигини яшаш ва безаш ишини уста Карим ва Абдуқодир Хорротларга топширилди. Улар биттадан эшикни ўйиб безатдилар, бу эшиклар бир қанча усталар томонидан баҳоланди. Уста Абдуқодирнинг эшиги 70 та олтин танга ва уста Каримнинг эшиги эса 100 та олтин тангага баҳоланди.

Уста Карим ясаган ва безаган эшикнинг юқори баҳоланишининг сабаби, эшикнинг юқори ярим доира қисми нақш композицияси билан безатилганида эди. Абдуқодир уста ясаган ва безаган эшикнинг фақат тепа қисми учли бўлиб, унга деярли нақш композицияси билан ишлов берилмаган.

Наққошлик технологияси аجدоддан-авлодга ўтиб келган. Қадимда наққошлар нақш яратиш сир-асрорларини ёзиб қолдирмаганлар, уларни фақат шогирдлари билган. Шогирдлар ҳам уста бўлгандан сўнг, ўз шогирдларига ўргатган. Шундай қилиб, наққошлик касбини анъана тариқасида аждоддан-авлодга ўтказиб ривожлантириб келганлар.

Ўрта Осиёда бошқа ҳунарлар каби зардўзлик ҳам жуда кенг ривожланган. Зардўзлик ҳунари аждоддан-авлодга мерос бўлиб ўтиб келган. У ҳақидаги маълумотлар 2-иловада келтирилган.

Ҳунар ўрганишнинг ўзига хос жиҳатларидан бири шундаки, бўлғуси ўймакор уста мадрасада таҳсил кўрган бўлиши, шеърят ва мусиқа сирларидан воқиф бўлиши, ҳатто мусиқа асбобларини бироз бўлса ҳам чала билиши шарт қилиб қўйилган. Айрим усталар ўз шогирдлари учун махсус одоб талабларини ишлаб чиққанлар. Масалан, улар шогирддан покизаликни, иш вақтида чалғимасликни, эгри ва номаълум ишларга яқин йўламасликни, устоз рухсатисиз бирор ишга қўл урмасликни қатъий талаб қилганлар.

Машхур меъмор – уста А.Ҳаққулов ўзининг ^[3] «Таъмир санъати» китобида севимли устози Уста Шамсининг шогирдларига бўлган муносабатини шундай хотирлайди: «Ўсмирлик йилларимда, халқ амалий безак санъатига меҳр қўйган яқин дўстларим, яъни падарибузрукворимдан мени шогирдликка сўраб, келажакда менинг меъморчилик асбобларимга соҳиблик қилсин, деган эзгу истакларини билдирдилар. Улар шу кундан бошлаб меъморчиликнинг барча сир-асрорларини менга ўргата бошладилар. Уста Шамси ўта камтарин, оддий, камсуқум инсон эди. Аммо, у шогирдларини жондидан севарди. Юрагимиздаги гапни очик айтадиган бўлсак, у бор меҳри, илми ва ақли-заковатини шогирдларига бағишлар эди. Мен ана шундай зуккотаъб ва хушсуҳан инсон паноҳида камолга етганимдан ҳалигача фахрланаман.

Ҳа, Давлат мукофоти лауреати, Меҳнат ордени соҳиби, Ўзбекистонда машхур халқ устаси Уста Шамси халқ амалий безак санъатининг барча мураккаб жиҳатларини жуда чуқур билар эди. У шогирдларидан ҳам худди шуни талаб қилар, эринчок, ишга енгил-елпи қарайдиган, гўзалликни севмайдиган, тарихий обидаларга менсимай кўз ташлайдиган йигитларни жини суймасди. Мен бу камтар инсоннинг ёқимтой, нуроний сиймосини тасвирлашда амалга оширган ишларини, шогирд тарбиялашдаги ғайрат-шижоатини бутун ҳаёлимдан гавдалантирарканман, Уста Шамси Ғофуров келажак учун, гўзаллик учун, унинг қадри учун, эзгулик учун қанчалик қайғурганлигини яққол тушуниб турибман. Мен шогирд сифатида ҳамиша бу фидокор инсон олдида бурчлиман. Халқ маданий меросини асраб-авайлашга эътиборнинг ошаётганлиги Уста Шамси сингари халқ усталари анъаналарини кун сайин ривожлантиришни, шогирдлар тарбиялашда ғамхўрликни кучайтиришни тоқазо этади”.

Устоз деган номни олиш қийиндир. Бу шарафли номни олиш ҳаммага ҳам насиб этмаган. Бу улуғ номни олиш учун кўп йиллар давомида мураккаб синовлардан ўтиши лозим бўлган. Кўплаб ҳунармандлар орасида бу шарафли номга камдан-кам инсон муяссар бўлган.

Туркий халқлар қадимий маданиятининг жаҳон тараққиётидаги ўрни салмоқлидир. Хуросон, Моварауннахр, Афросиёб, Сўғдиёна, Марокант, Турон, Туркистон ва бошқа жойлар бутун дунёга машҳур бўлиб, табаррук бу заминда Аҳмад Яссавий, Ал-Беруний, Ал-Фаробий, Ибн Сино, Маҳмуд Қошғарий, Алишер Навоий сингари буюк алломалар ҳамда Спитамен, Широқ, Муқанна, Жалолиддин Мангуберди, Маҳмуд Таробий, Соҳибқирон Амур Темур ва темурийзодалардек жасур ўғлонлар дунёга келдилар. Улар ўз халқининг бахт-саодати, маданияти учун жисман ва маънан курашдилар. Шунинг учун ҳам жаҳон аҳли уларнинг эзгу амалларини олқишлаб, хануз табаррук зотлар дея ўз қалбларида муқаддас тутмоқдалар. Улар, айниқса ёшларнинг тарбиясига, ҳунар ва илм олишига катта эътибор берганлар ва бунга доимий равишда чақириб келдилар.

Мутафаккирлар «Бир йигитга етмиш ҳунар оз», деб бежиз айтмаганлар. Улар: «Эй, фарзанд, агар оқил ва доно бўлай десанг, ҳунарсиз бўлишни ўйла. Ҳунарсиз бўлсанг иззат ва ҳурматга эришасан, агар ҳунардан бебаҳра бўлсанг, қуруқ, соясиз дарахтга ўхшаб қоласан. Эй, фарзанд, ақлли, фаросатли ва илму ҳунарли кишилар билан дўст бўл. Ҳунарсиз кишида ҳосият бўлмайди. Меҳнатдан, илму ҳунар ўрганишдан узоқлашма», деб таъкидлашган [4].

Ҳунар ўрганиб, илму одоб эгаси бўлган одам оламда ўз ўрнини топади. Меҳнат қилиш ва уни элга манзур этишнинг ҳам ўзига яраша одоби бор. Сиз қуйида келтирилган халқ донишмандларининг панду насиҳатларига амал қилинг дейилади: «Ҳар бир ишни ҳалол бажариб, охирига етказинг. «Мендан кетгунча...» тариқасида иш қилманг, ишни қўл учида қилишдан сақланинг, чунки бундай одамларнинг халқ ўртасида обрў-эътибори бўлмайди.

Қўлингиздан келмайдиган ишга асло киришманг, бундай ишни охири ҳижолатчилик ва бебурдлик билан тугайди. Халқнинг «чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин» деган ўғитига амал қилинг. Қўпчилик билан меҳнат

қилганда, ўзингизни орқага ташламанг, юкингизни бировга солманг, фирромлик ва муғомбирлик қилманг.

Хунарсиз киши фойдасиз бўлиб, на ўзига на ҳеч кимга нафи тегмайдиган тиконли бутага ўхшайди. Хунарсиз кишини худди тирик мурдага ҳам ўхшатиш мумкин. Агар сизга бирор хунарли киши учраса, уни маҳкам ушланг, унинг хунарини яхшилаб ўрганинг. Хунардан яхшироқ нарсаяўқдур ва донишманддан улуғроқ нарсаяўқдур, шармдан яхшироқ зевар йўқдур ва бадхўйликдан ёмонроқ душман йўқдур. Хунарни ёшликда ўрганиш ҳамда ҳар бир дақиқани бекорга ўтказмаслик керак. «Ёшликда олинган билим тошга ўйилган нақш кабидир», деган нақл бежизга айтилмаган.

«Эй фарзанд, сен ҳам хунарни донодан ўрганмасанг, нодондин ўрганғил. Барча катта, кичикка хунар ўрганмоқ вожибдир, недимким киши хунар ўрганмоқ билан ўз ҳамроҳларидан баланд мартабада бўлур. Чунки, ўзингда, ўз тенгларингда ул фазилатни кўрмасанг, ўзингни улардан баланд кўрасан ва улар сени ўзларидан баланд мартабада билурлар. Хунарыманд киши уларким фазли ва хунар сабаб билан қадр ва мартабаси ўзгалардан баланд бўлгон эканини билиб фазл ва хунарга аввалидан зиёдроқ ҳаракат қилғай ва бурунғидан зиёдроқ фозил ва хунарыманд бўлғай. Ҳар кишини бундоқ қилса, тезда халқнинг орасида азиз ва улуғ бўлғай. Бас, буни билгон киши фазл ва хунардin кўл тортса, бу ақлсизлик нишонасидир. Хунар ўрганмоқда меҳнат қилмоқ, баданни ялқовлик, яъни бекорчиликдан кутқармоқ фойдалидир. Нединким бекорчилик баданнинг фасод ва беморлиғига сабаб бўлур» [4].

Хуллас, хунар адо бўлмас бойликдир. Халқимиз ва унинг донишмандлари асрлар давомида хунар ҳақида тўплаган тажрибаларини ахлоқий ва фалсафий фикрларини қисқа сатрларда бадиий ифода этганлар. Бу қисқа сатрларда бир дунё маъно мужассам.

Донолар ёшларга хунар ҳақида қуйидаги насиҳатларини берадилар: «Бир донишманд фарзандига шундай панду насиҳат қиларди: Азиз

ўғлонларим хунар ўрганинглари, зероки, мол дунёга ишонч йўқ ва олтин-кумуш сафарда хатарлидир, қароқчи ўғирлаб кетади. Аммо хунар қайнар булоқ, тугалмас давлатдир, агар хунарсиз молидан маҳрум бўлса, қайғуси йўқдир, чунки хунарсизнинг ўзи давлатдир. Хунарсиз қаерга борса, қадрланади ва унинг тўридан жой олади. Хунарсиз одам эса, ҳамиша машаққат чекади, тиланчилик қилади» [5].

Олиму фозиллардан Лурраимий айтиди: «Бир қари чол киши ҳар вақт ёшларга: “Болаларим, ёшлиқни ғанимат билан, фақат ўйин-кулги, кайф-сафо билан ёшлиқ даврингизни зое этманг, ўқинг, ўрганинг, илмли, хунарсиз бўлинг. Агар ёшлиқ даврингизда ўзингизни тутиб қолмасангиз, кейин қаттиқ пушаймон қиласиз, лекин фойда бермайди»,-деб насиҳат қилади. Шу ҳурматли чолнинг насиҳатларига амал қилган ёшлар бахт-саодатли бўладилар» [4].

Тарихдан маълумки, Ўзбекистон Республикасининг турли минтақаларида амалий безак санъати соҳаларининг ривожланиши турлича бўлган. Бу уларнинг жойлашган ҳудудига, табиатига ва у ердаги маҳаллий, шарт-шароитларига боғлиқ бўлган ва мавжудлари яхши ривож топган. Масалан:

-Тошкент воҳасида: ганчкорлик, мўъжаз рангтасвир, наққошлик, суяк, ёғоч ўймакорлиги, кулолчилик, заргарлик, каштачилик ва бошқа хунарсизчилик соҳалари;

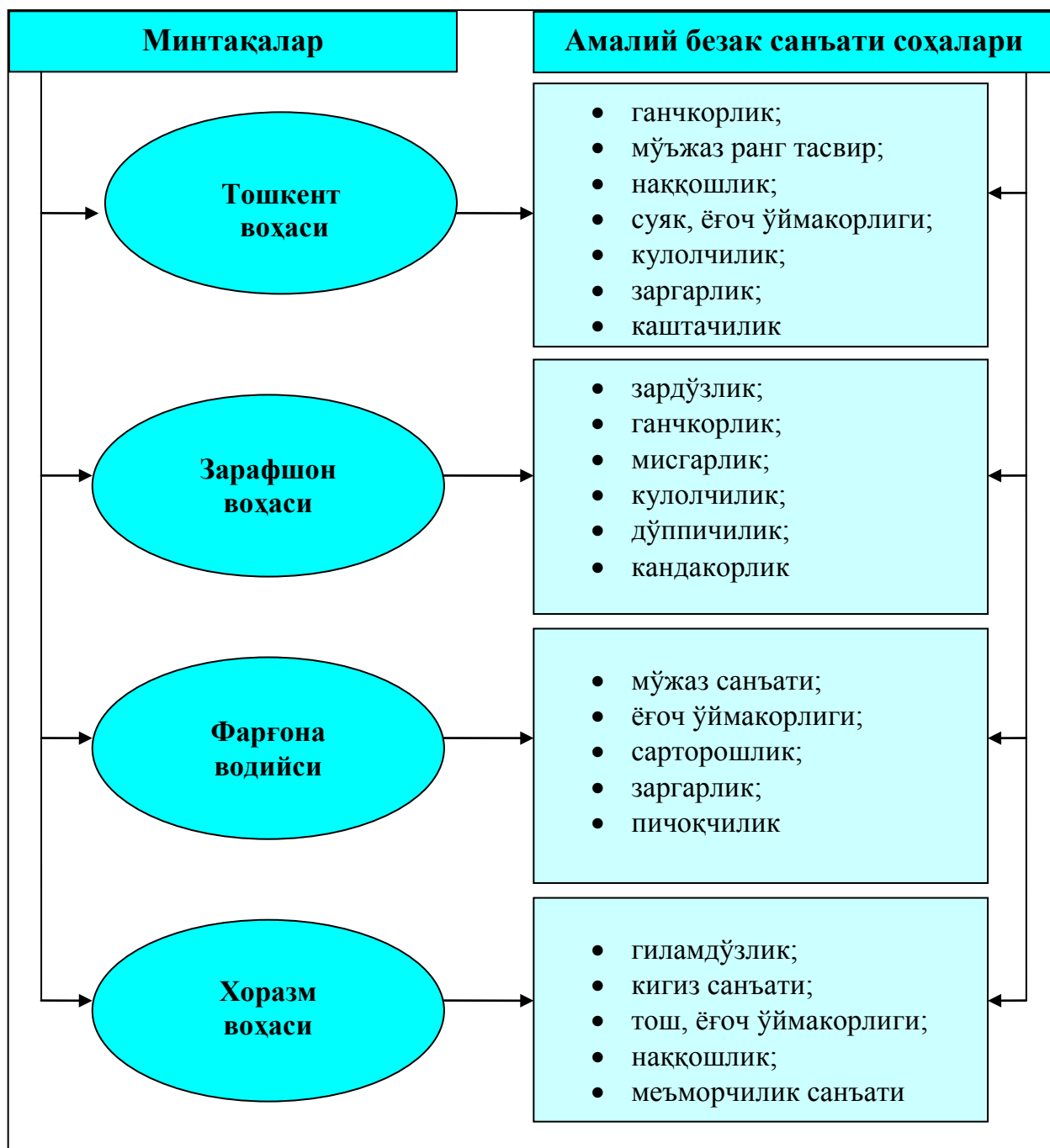
-Зарафшон воҳасида: зардўзлик, ганчкорлик, мисгарлик, кулолчилик, дўппичилик;

-Фарғона водийсида: наққошлик, ганчкорлик, мисгарлик, ёғоч ўймакорлиги, сартарошлик, кулолчилик, каштачилик, мўъжаз санъати;

-Хоразм воҳасида: наққошлик, кигизчилик, гиламдўзлик, ёғоч, тош ўймакорлиги, меъморчилик санъати (1-чизма).

Ота-боболаримиз болани туғилмасданок хунарга ўргатиш керак дейдилар. Бу гапда чуқур фалсафий маъно яширинган. Қадимдан хунарсиз оилалари жуда кўп соҳаларга бўлинган, масалан, заргарлик

хунари билан шуғулланаётган оилада кичик боладан тортиб, чолу кампирлар ҳам шу хунар билан шуғулланганлар. Бола она қорнида бўлганида она заргарлик буюмларини тайёрлаётганида, яъни материалларга ишлов беришда ёки бошқа нарсаларни бажараётганида, бола айнан шу материаллар хидига ўрганган, нафас органлари орқали нафас олиб, шу ҳидларга мослашган. Бола туғилгандан бир қанча вақт ўтгандан сўнг заргарлик буюмларини қўлида ушлаган ва ўйнаб юрган. Аста-секин бола ота-онасига заргарлик буюмларнинг қисмларини букиб ёки тайёрлаб бериб туриш каби ишларни бажарган. Кейинчалик бу табиий қизиқиш натижасида етук уста бўлиб, ота-

1-чизма

Амалий безак санъати соҳаларининг минтақавий жойлашуви

онаси ҳунарининг давомчиси бўлган [6, -8 б.].

Олима Д.А.Зоҳидова [7] «Ҳунармандчиликка кириш» махсус курси бўйича дастур ва услубий тавсияномасида ҳунармандчилик устахоналарининг низоми, яъни «Рисола» ҳақида қуйидагича баён этган. «Ҳунармандчилик рисоласида «Удумлар низоми» мавжуд бўлиб, унда

касб-хунар коллежи ўқувчиларига мўлжалланган хунаrmандчилик тарихи, анъанаси ва усуллари ҳақида сўз юритилади.

Шунингдек, у ўзининг «Хунаrmандчиликка кириш» махсус курсини ўрганиш рисоласида ўқув режаси ва дастури мазмуни, машғулотлар намунаси ва хунаrmандчиликка оид асарлардан айрим парчалар келтирган бўлиб, ундан уста-хунаrmандлар ва уларнинг шогирдларининг маънавий ҳаётлари ҳамда меҳнат фаолиятларини белгилаб берувчи меъёрий ҳужжат сифатида фойдаланиш мумкин.

Шуни таъкидлаш жоизки, турли соҳа хунаrmандчилик рисоаларининг тузилиши бир хил. Уларнинг барчаси Оллоҳга, унинг пайғамбарига ва издошларига ҳамду сано билан мурожаат қилишдан бошланади, сўнгра муайян бир хунаrmanning илоҳий келиб чиқиши ҳақида ҳақиқатгўй имом Жафар томонидан ривоят қилинади, чунки у барча хунаrmларнинг тузувчисидир. Сўнгра, хунаrmанд ўзининг меҳнат фаолиятида қандай ҳикматли, диний ёки бошқа гапларни айтмоғи лозимлиги ҳақида кўрсатмалар берилади ва ниҳоят, пировардида хунаrmандга рисола қоидаларини бажаргани учун мукофот, ушбу қоидаларни бузгани ёки бажармагани учун жазо ваъда қилинади.

Рисолага биноан шогирд барча авлиё ва хунаrm ҳомийларининг номини, ҳар бир ишлаб чиқариш жараёнида ўқиладиган Қуръон сураларини айтиб бермагунча устоздан «такбир» (рухсат ибодатини қилиш орқали мустақил равишда хунаrm билан шуғулланишга рухсат) ола олмаган.

Аммо, биз учун ўта муҳим нарса шундаки, барча рисоалар жуда катта руҳий-маънавий куч-қувватга эга. Улар бажариши мажбурий бўлган маънавий қонун-қоидалар, яъни фарзларни ўргатадилар ва ушбу хунаrmга мансуб одамлар бу қонун-қоидаларга риоя қилишлари шарт бўлган [7, -12 б.].

Ушбу рисолада уста-хунаrmанднинг касбий фазилати, бурчи, мажбурияти, «уста» деган номни олиш одоби, қонун-қоидаси ва бошқалар

баён этилган. Унда оқсоқолларни, яъни пир ва усталарни доимий эъозлаш лозимлиги, уларнинг шахсий ва касбий фазилатлари ўз аксини топган.

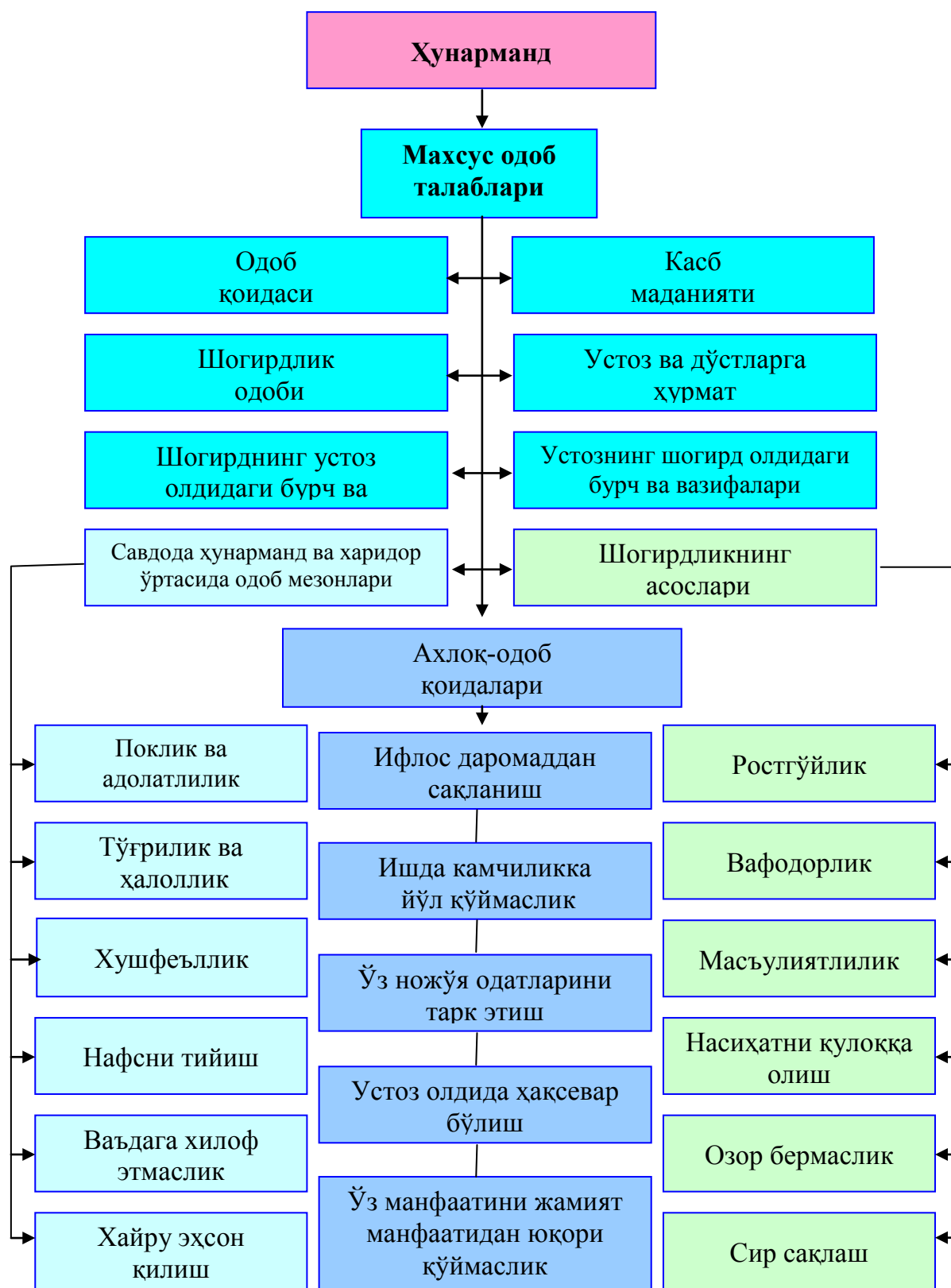
Қадимда ҳар бир ҳунар муқаддас ҳисобланган. Ҳар бир ҳунарнинг ўз усталари ва унинг шогирдлари бўлган. Аждодлар томонидан устоз ва шогирдлар учун ўзига хос одоб-ахлоқнинг махсус қонун-қоидалари, урф-одатлари, маданиятлари, илмлари, дуолари, миллий анъаналари ишлаб чиқилган бўлиб, улар бу қоидаларга қатъий риоя қилганлар. Устознинг ҳам, шогирднинг ҳам ўз олдиларига қўйилган ўзига яраша вазифа ва бурчлари бўлган.

Уста ўз шогирдига қаттиққўл, талабчан бўлган. Усталар ўз шогирдлари учун махсус одоб талабларини ишлаб чиққанлар. Булардан ташқари ҳунармандларнинг ахлоқ-одоби, ҳунарманд ва харидор ўртасидаги муносабатлар одоби мезони; шогирдлик одоби; устоз ва дўстларга ҳурмат; шогирднинг устоз олдидаги бурч ва вазифалари; устознинг шогирд олдидаги бурч ва вазифалари; ҳунарманднинг касб маданияти; уларнинг одоб қоидаси сингари мезонлар ишлаб чиқилган (2-чизма).

Ҳунарманд ва харидор ўртасидаги муносабатлар савдода поклик ва адолатлилик, тўғрилиқ, ҳушфеъллик, нафсни тийиш, камбағал-бечораларга хайру эҳсон қилиш, маҳсулотнинг асл баҳосини билмаганлар билан тўғри муомалада бўлиш, ваъдага ҳилоф этмаслик, бажара олмайдиган ишга ваъда бермаслик кабилар асосида қурилган.

Шунингдек, бўлғуси устани мазкур махсус одоб талаблари асосида шаклланган шахс бўлиб етишиши талаб этилган. Аждодлар томонидан ҳунармандлар ўзларини қандай тутиши ҳақида ўзига хос қонун-қоидалари ишлаб чиқилган. Алишер Навоийнинг замондоши олим, мударрис Ҳусайн Воиз Кошифий «Ким билан дўстлашиш керак» деган рисоласида ҳунармандлар, ўзларини қандай тутиши кераклиги ҳақида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаб ўтади: «Сендан ҳунармандлар ўртасида

неқта одоб қондаси бор, деб сўрасалар, саккизта деб жавоб бер [8, -16 б.]:
 биринчиси:

2-чизма

Усталар томонидан ҳунармандлар учун ишлаб чиқилган махсус одоб талаблари

Ўз ҳунарини ифлос ва шубҳали даромадлардан асрайдилар; *иккинчиси*: ҳунарни бойлик орттириш манбаи деб эмас, балки ҳаётда муносиб ўрин эгаллаш мақсадида ўрганадилар; *учинчиси*: ўз ишининг усталарига доимо ҳурмат ва эҳтиромда бўладилар; *тўртинчиси*: нопок йўллар орқали бойлик тўпловчилар билан алоқа қилмайдилар; *бешинчиси*: ишда камчиликка йўл қўймайдилар ва танланган касбларига бефарқ бўлмайдилар; *олтинчиси*: маҳсулотнинг баҳосини билмаганлар билан тўғри муомалада бўладилар; *еттинчиси*: агар олди-берди тарози билан боғлиқ бўлса, кам бермасликка ва қўп ҳақ олмасликка интиладилар; *саккизинчиси*: агар иш ҳисобчи билан битадиган бўлса, ўз ҳиссасини жамият ҳиссасидан юқори қўймаслиги керак. Чунки, юрт фаровонлиги худди ана шу жамият жамғармаси туфайли юзага келади».

Қадимда миллий анъана бўйича шогирдликнинг ўзига хос одоб-ахлоқ қоидалари бўлган. Чунончи, Ҳусайн Воиз Кошифий бундай дейди [9, -32 б.]:

«Агар сендан шогирдлик одоби нечта, деб сўрасалар, еттита дегин. Аввало, ўз ишига яхши муносабатда бўлиш, яъни ўз касбини севиш; ўз касбига эътиқод қўйиш ва унга ишониш; устоз олдида ҳақсевар бўлиш, ўз ножўя одатларини тарк этиш; кўриш лозим бўлмаган ҳамма нарсалардан нигоҳини олиб қочиш; эшитиш мумкин бўлмаган барча нарсаларга қулоқ солмаслик; барча нолойиқ ишлардан қўл тортиш; устозига зид бўлган кишилар билан муомала қилмаслик.

Агар шогирдликнинг асослари нечта деб сўрасалар, олтита дегин: ростгўйлик, вафодорлик, масъулиятлилик, насихатни қулоққа олиш, озор бермаслик, сир сақлаш.

Шогирдликнинг энг яхши хислати нима деб сўрасалар, поклик деб жавоб берилади. Шогирдликнинг ноёб гавҳари нима деб сўрасалар, ҳамкасб дўстларини хушнуд этиш деб жавоб бергин» [9, -26 б.].

Бугунги куннинг асосий вазифаси касб-хунар коллежларида устоз-шогирд одоби анъаналарини қайта тиклаш, замонавий маданият ва ахлоқни ривожлантириш, халқимизнинг кўп асрлик маънавий тажрибасини ўрганиш, ўргатиш ва келажак авлодга етказишдан иборатдир.

Хулоса қилиб айтганда, амалий безак санъати Шарқ халқларининг қадимий қадрияти бўлиб, у асрлар давомида маънавиятни, ўй-хаёлларни, орзу-истакларни ўзида ифодалаб келаётган санъат ҳисобланади. Унинг ўзига хос миллийлик хусусиятлари ахлоқ-одоб мезони, маданияти, ёш авлодда ҳунармандчилик касбига бўлган меҳр-муҳаббатини ўстиришда муҳим аҳамиятга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиёти пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997. - 64 б.
2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. –Т.: Ўзбекистон, 1995. -95 б.
3. Булатов С.С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. –Т.: Меҳнат, 1991. -384 б.: расм.
4. Педагогика тарихи (олий ўқув юртлари учун дарслик) А.Зуннунов, М.Хайруллаев ва б. –Т.: Шарқ, 2000. -240 б.
5. Донолар бисотидан. Тузувчи ва таржимон Ш.Шомуҳамедов. (Мухаррир Миртемир). -Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. -312 б.
6. Юлдашев Х.А. Ҳунармандчилик одоби. //Ж. Мактаб ва ҳаёт. 2003, № 5. 8-9 б.
7. Зоҳидова Д.А. «Ҳунармандчиликка кириш» махсус курси бўйича дастур ва услубий тавсиянома. -Т.: ЎМКҲТРИ, 2001. -17 б.
8. Ҳусайн Воиз Кошифий. Ким билан дўстлашиш керак («Ахлоқи Мухсиний» дан). –Т.: Чўлпон, 1992. -32 б.
9. Ҳусайн Воиз Кошифий. Футтуватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати (Панднома). –Т.: Халқ мероси, 1994. -112 б.